

ביאן بیان Bayan

The Arabs in Israel הערבים בישראל

עורך: אריק רודניצקי

גיליון מס' 25, פברואר 2022

תוכן העניינים

- 2 ..... דבר העורך
- אריק רודניצקי / היש חידוש בהצהרתו של מנסור עבאס בעניין "המדינה
היהודית"? 3
- מיכאל מילשטיין / "הדרך החדשה": מפתח להבנת האסטרטגיה של רע"מ 8

דבר העורך

הגיליון הנוכחי של **ביאן** מתפרסם בחלוף יותר מחצי שנה מהקמת הממשלה, אשר לראשונה כוללת מפלגה ערבית (רע"מ) וחברים ערבים במפלגות יהודיות. גיליון מיוחד זה כולל שני מאמרים הדנים בהיבטים אידאולוגיים ופוליטיים בדרכה של מפלגת רע"מ, הזרוע הפוליטית של התנועה האסלאמית, בראשות ח"כ מנסור עבאס.

המאמר הראשון מאת **ד"ר אריק רודניצקי** בוחן את הצהרתו של מנסור עבאס בעניין המדינה היהודית מנקודת מבט היסטורית. המאמר השני, פרי עטו של **ד"ר מיכאל מילשטיין**, מנתח את האסטרטגיה הפוליטית של מפלגת רע"מ בהנהגת ח"כ מנסור עבאס שזכתה לכינוי "הדרך החדשה".

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תוכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- ד"ר אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)
טלפון 03-6409991

- [אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר](#)

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2022. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

אריק רודניצקי * / היש חידוש בהצהרתו של מנסור עבאס בעניין "המדינה היהודית"?

הדין בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית הוא מן הדיונים הממושכים ביותר בחברה הערבית, גם אם בשנים האחרונות הוא נדחק לקרן זוית. לדין זה שותפים בעיקר שני זרמים אידאולוגיים, הזרם הקומוניסטי והזרם הלאומי, ואילו הזרם האסלאמי ממעט לעסוק בו.

במישור הדתי העקרוני, אנשי הזרם האסלאמי אינם מכירים בזכותם ההיסטורית של היהודים על הארץ. במישור הפוליטי והמעשי, הם משלימים עם העובדה שישראל היא מדינת לאום יהודית ושהרוב היהודי מממש בה את זכותו להגדרה עצמית.

ההצהרה של מנסור עבאס עולה בקנה אחד עם הצהרות דומות שנשמעו בעבר מפייהם של ראשי התנועה האסלאמית, כדוגמת מייסד התנועה שיח' עבדאללה נמר דרוויש, שיח' חמאד אבו דעאבס ושיח' אבראהים צרצור.

אמנת התנועה האסלאמית, שפורסמה בספטמבר 2018, מותחת ביקורת נוקבת על הנסיבות ההיסטוריות שהובילו להקמת המדינה, אולם היא אינה מציעה שינויים בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית.

ההצטרפות של רע"מ לקואליציה בקיץ שעבר היא צעד חסר תקדים. אם יתברר כי צעד זה יגיע אל המטרות שהציב לעצמו, רע"מ עשויה לקטוף את פירותיו בבחירות הבאות.

"מדינת ישראל נולדה כמדינה יהודית. זאת החלטתו של העם והשאלה היא לא מה הזהות של המדינה. היא נולדה כך, וכך היא תישאר [...] השאלה היא מה מעמדו של האזרח הערבי במדינת ישראל היהודית". הצהרה זו יצאה מפיו של ח"כ מנסור עבאס, יו"ר מפלגת רע"מ, בריאיון שערך איתו איש התקשורת מוחמד מגיאדלה במהלך ועידת ישראל לעסקים בדצמבר 2021.¹

הצהרה זו חריגה ויוצאת דופן ביחס לרטוריקה המאפיינת שנים רבות את השיח של המפלגות הערביות. היא מקבלת משנה תוקף כאשר היא נשמעת מפיו של פוליטיקאי ערבי בכיר, אשר נחשב משחר נעוריו לבשר מבשרה של התנועה האסלאמית. על רקע זה ניתן להבין מדוע ההצהרה עוררה בעקבותיה ביקורת נוקבת מצד פוליטיקאים ואישי ציבור בכירים בחברה הערבית ואף מצידו של יו"ר הרשות הפלסטינית, מחמוד עבאס (אבו מאזן).² פרופ' אבראהים אבו ג'אבר, ממייסדי מפלגת הנאמנות והרפורמה (אל-ופאא' ואל-אצלאח) – גוף פוליטי חוץ-פרלמנטרי המזוהה עם פלג התנועה האסלאמית בראשות שיח' ראיד צלאח – טען כי הצהרתו של עבאס מגונה כמו הצהרת בלפור ואולי

---

* ד"ר אריק רודניצקי הוא מנהל הפרויקטים של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, מרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב.

¹ גד פרץ, "מנסור עבאס: 'מדינת ישראל היא מדינה יהודית וככה היא תישאר'. השאלה היא מה המעמד של אזרח ערבי", גלובס, 21 בדצמבר 2021.

² ג'קי חורי, "עבאס הצהיר ש'ישראל נולדה כמדינה יהודית ותישאר כזו', ועורר ביקורת – גם במפלגתו", הארץ, 22 בדצמבר 2021; מחמד ותד, "פלסטיניו 48 ירפצ'ון תצריחאת מנצור עבאס בשא'ן יהודית אל-דולה" ["הפלסטינים של 48 דוחים את הצהרותיו של מנסור עבאס בעניין יהדותה של המדינה"], אל-ג'זירה-נט, 22 בדצמבר 2021.

אף מסוכנת ממנה.³ עסאם מחיל, שהיה בעבר חבר כנסת מטעם מפלגת חד"ש, כינה את עבאס "הערבי הטוב התורן של הפוליטיקה הישראלית". מחיל טען כי המדינה היהודית שבה מכיר עבאס היא מדינה הדוורת לאפרטהייד, מעמיקה את הכיבוש ומסיתה כלפי הבדואים בנגב, אזרחי המדינה.⁴

מבחינה היסטורית, הדיון בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית הוא מן הנושנים והממושכים המתנהלים בחברה הערבית. הוא הלך והתגבר במחצית השנייה של שנות התשעים עקב העיסוק בשאלה בדבר הזכויות שהאזרחים הערבים זכאים להן מכוח היותם בני מיעוט יליד. בד בבד התגבר עיסוקם של חוגים אינטלקטואליים ערביים בשאלת הזכויות של הרוב היהודי על הארץ.⁵ הדיון בשאלות אלה הוא ציון דרך חשוב בתהליך גיבוש התודעה הלאומית הפלסטינית של בני המיעוט הערבי בישראל, גם אם בשנים האחרונות פחתה עוצמתו והוא נדחק לקרן זווית.

השותפים לדיון זה הם פוליטיקאים ואינטלקטואלים המזוהים עם שני זרמים עיקריים: הזרם הקומוניסטי הערבי-יהודי, שנציגתו בכנסת היא מפלגת חד"ש, והזרם הלאומי, המזוהה בעיקר עם מפלגת בל"ד. מתברר כי אנשי הזרם האסלאמי אינם עוסקים בשאלות אלה בדרך כלל משום שתפיסת עולמם מושתתת על מונחים דתיים יותר משהיא מושתתת על מונחים לאומיים. אילו זכויות קולקטיביות יש ליהודים? מהי זכותם על הארץ? אנשי הזרם האסלאמי אינם מספקים מענה על שאלות כגון אלה.

עמדתם של אנשי הזרם האסלאמי מתבהרת מתוך דיון בשורה של שאלות הממוקמות על הרצף שבין ההיבט הדתי הצרף לבין ההיבט הלאומי והפוליטי. במישור הדתי העקרוני, אשר ממנו נגזר הנרטיב ההיסטורי-אסלאמי בעניין הארץ, אנשי הזרם האסלאמי אינם מקבלים את טענת הזיקה היהודית הדתית למתחם הר הבית שבו שוכן מסגד אל-אקצא, ואף לא לכותל המערבי, הלא הוא קיר אל-פראק. הם אף אינם מכירים בזכותם ההיסטורית של היהודים החיים כיום בישראל על הארץ, שכן על פי תפיסתם האל הבטיח את הארץ למאמיניו הנאמנים, שהם לאו דווקא היהודים.⁶ ככל שהדיון עובר מן המישור הדתי למישור הפוליטי והמעשי, הולכת ומתחזקת תמונה שונה. גישתה של התנועה האסלאמית הפרלמנטרית, המיוצגת בכנסת במפלגת רע"מ, נגזרת מדוקטרינת "הלכות המיעוטים המוסלמים".⁷ ברטוריקה ובפרקטיקה הם מתאימים את עצמם למציאות הפוליטית הקיימת שבה מיעוט ערבי, מוסלמי ברובו המכריע (84%), חי במדינה שהרוב בה אינו מוסלמי. הם מתנגדים לאופייה הציוני של המדינה המקנה עדיפות לאומית לרוב היהודי, ומבחינה מהותית דורשים שישראל תוגדר "מדינת כל אזרחיה". עם זאת, בשונה מאנשי הזרם הלאומי, הם

³ אברהים אבו ג'אבר, "קרא'אה פי נצ אעלאן מנצור עבאס" ["עיון בנוסח הצהרתו של מנסור עבאס"], אתר מוטני 48, 30 בדצמבר 2021.

⁴ עסאם מחיל, "הערבי הטוב עבאס", הארץ, 12 בינואר 2022.

⁵ אריק רודניצקי, המיעוט הערבי בישראל והשיח על "מדינה יהודית" (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2015).

⁶ לדיון נרחב בנושא ראו: אריק רודניצקי, "היש ליהודים זכות להגדרה עצמית בפלסטין? השיח האסלאמי בישראל." בתוך: מאיר חטינה ומוחמד אל-עטאונה (עורכים), מוסלמים במדינת היהודים: דת, פוליטיקה, חברה (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2017), עמ' 80-100.

⁷ איאד זחאלקה, שריעה בעידן המודרני: ההלכה למיעוטים המוסלמיים (תל-אביב: רסלינג, 2014).

אינם מעלים תביעות לשנות את אופי המדינה; הם משלימים עם העובדה שישראל היא מדינת לאום יהודית ושהרוב היהודי מממש בה את זכותו להגדרה עצמית.

הצהרתו של מנסור עבאס המבטאת הכרה מפורשת במדינה היהודית אינה חדשה. קדמו לה הצהרות דומות מפיהם של ראשי התנועה האסלאמית מהעבר שביטאו הכרה מפורשת באופייה של ישראל כמדינה יהודית ובזכות קיומה בארץ. בקיץ 2001 התפרסם בביטאון התנועה האסלאמית, **אל-מית'אק**, מאמר דעה פרי עטו של שיח' עבדאללה נמר דרוויש המנוח (1948–2017), מייסד התנועה האסלאמית. את חלק הארי של המאמר הקדיש דרוויש לשרטוט התנאים להסדר שלום בין ישראל לפלסטינים, ובראשם "התחייבות מלאה להחלטות הבין-לאומיות הנוגעות לסכסוך הערבי-ישראלי אשר על יסודן הוקמה מדינת ישראל". בהמשך, בדבריו על היחסים שבין מדינת ישראל לאזרחיה הערבים, הוא כתב:

מדינת ישראל היא מדינה דו-לאומית, בין אם הממשלות מכירות בכך או לא. [...] אחד הגורמים החשובים שעשויים לתרום יותר מכל ליציבות ולדו-קיום בין שני העמים בארץ הזו הוא הכרזה מיידית כי ישראל היא מדינה דמוקרטית ומדינת כל אזרחיה. הדבר כלל לא סותר את העובדה שמדינה זו הגשימה את חלומם של היהודים למדינה עצמאית, רק בגבולות שהיו לפני מלחמת 1967.⁸

עמדותיו של דרוויש הובילו חוקרים יהודים אחדים למסקנה כי לא זו בלבד שהוא הכיר בלגיטימיות הקיום של מדינת ישראל, אלא שבמידה מסוימת הוא גם קיבל את צביונה היהודי.⁹ שיח' חמאד אבו דעאבס, שסיים לאחרונה כהונה בת 12 שנים בתפקיד ראש התנועה האסלאמית, נתן ביטוי מפורש לגישה זו במאמר שהתפרסם במרץ 2001 בביטאון התנועה. אבו דעאבס החזיק אז בתפקיד ראש התנועה האסלאמית באזור הנגב והביע הכרה מפורשת – גם אם בעקיפין – בזהותה היהודית של המדינה:

אנו מיעוט במדינה לא מוסלמית שחלים עליו עניינים רבים מתוך הלכת המיעוטים המוסלמים, כפי שקורה עם המיעוטים המוסלמיים באירופה ובאמריקה. נוסף לכך, ייחודנו נובע מן העובדה שאנו מיעוט במדינת ישראל, המדינה היהודית היחידה בעולם, ואנו גם מיעוט בארצנו.¹⁰

שיח' אבראהים צרצור, מי שכיהן בשנים 1998–2010 בתפקיד ראש התנועה האסלאמית ונחשב לאחת הדמויות הסמכותיות בתנועה האסלאמית, יצא בעבר בהצהרות דומות. באחד הראיונות

⁸ עבדאללה נמר דרוויש, "הפיתרון המוצע והשלום המיוחל", **אל-מית'אק**, 24 באוגוסט 2001.

⁹ ראו: אלי רכס, "התנועה האסלאמית בישראל וזיקתה לאסלאם הפוליטי בשטחים", בתוך: רות גביזון ודפנה הקר (עורכות), **השטח היהודי-ערבי בישראל: מקראה** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2000), עמ' 295; Hillel Frisch, *Israel's Security and Its Arab Citizens* (New York: Cambridge University Press, 2011), p. 95.

¹⁰ חמאד אבו דעאבס, "הבעיות הנובעות מהיותנו מוסלמים במדינה יהודית ודמוקרטית", **אל-מית'אק**, 23 במרץ 2001.

שנערכו עימו בשנות התשעים אמר: "איננו מדברים על הקמת מדינה [אסלאמית] בתוך ישראל. זה מטופש. נגזר עלינו לחיות במדינה שהיא ביסודו של דבר מדינה יהודית. אנחנו מקבלים עובדה זו. [...] אנו מקבלים את היותנו מיעוט בתוך ישראל".¹¹ בפברואר 2006, ערב הבחירות לכנסת ה-17 ובהיותו חבר כנסת וראש התנועה האסלאמית, השמיע צרצור הסבר מנומק יותר:

אנחנו בתנועה האסלאמית תומכים בהקמת ח'ליפות אבל הכוונה שלנו היא למדינות ערב ולמדינות המוסלמיות. [...] בכל מה שנוגע לישראל, נשמור על קיום אסלאמי-לאומי ונתעקש על זכויות מלאות. לא חשוב אם המדינה הזאת היא יהודית. כל עוד היא דמוקרטית נתבע ממנה שוויון, כי אנחנו חלק מההוויה כאן.¹²

האם מכאן ניתן להסיק שהתנועה האסלאמית מקנה לגיטימציה עקרונית להקמתה של ישראל כמדינה יהודית? התשובה היא לא. בספטמבר 2018, בתום מאמץ רעיוני שנמשך שנים אחדות והוזן מן התמורות שהתחוללו במרחב הערבי בראשית העשור ("האביב הערבי"), אישרה התנועה האסלאמית אמנה חדשה. מסמך רחב-היקף זה (73 עמודים) מפרט את תפיסת עולמה של התנועה האסלאמית במישור הדתי, החברתי, הפוליטי והלאומי. אשר לנסיבות ההיסטוריות שהובילו להקמתה של מדינת ישראל קובע המסמך כי "מדינת ישראל היא תולדה של הפרויקט הציוני הגזעני הכובש, של הקולוניאליזם הבריטי והמערבי העושק, ושל העליבות וחוסר האונים [בעולם] הערבי והאסלאמי. [...] מדינת ישראל קמה כפרויקט התנחלותי קולוניאלי לאחר שהפקיעה את זכותו של העם הפלסטיני להגדרה עצמית ולחיים בחירות ובעצמאות על אדמתו ובמולדתו" (עמ' 14).

בהמשך מותחת האמנה ביקורת נוקבת על מדיניותה של ישראל כלפי העם הפלסטיני:

זה עשרות שנים ממשיכה ישראל לאמץ גישה עוינת כלפי עמנו ולכבוש את אדמתנו. היא מבצעת פשעי מלחמה נגדו, מונעת ממנו את זכויותיו, מפקיעה את אדמתו, פוגעת במקומות הקדושים לו, מחללת את קדושת מסגד אל-אקצא המבורך, ומונעת את חרותו של עמנו הפלסטיני ואת עצמאותו. היא מונעת מהפליטים לשוב אל מולדתם, אדמותיהם ובתייהם, ומונעת מהעקורים ["הפליטים הפנימיים"] לשוב אל בתייהם ויישוביהם. לא ניתן לכרות איתה ברית או להזדהות עם הרעיון הציוני שלה שדוגל בגזענות ובכיבוש – לא בהסכמה לישראליוציה על מגוון צורותיה אשר גורמת לנו לאבד את זהותנו, את ייחודנו ואת זכויותינו; לא בייצוגה או בתמיכה בה ובהצדקת פשעיה ועוונותיה; לא באמצעות הגנה על הכיבוש, האיבה והמדיניות הגזענית המקפחת; וגם לא באמצעות שירות במנגנוני הצבא והביטחון שלה, אשר באמצעותם היא נלחמת בעמנו ובאומתנו, מעמיקה את הכיבוש ושוללת מעמנו הפלסטיני את החרות והעצמאות. (עמ' 17)

¹¹ Cited in: Asad Ghanem, *The Palestinian-Arab Minority in Israel, 1948-2000: A Political Study* (Albany: State University of New York Press, 2001), p. 126.

¹² מצוטט אצל: בנימין נויברגר, *החברה הערבית בישראל: מפלגות ובחירות, מנהיגות, תקשורת*. כרך ג', יחידה 7: קול אחד לכל אחד – מפלגות ובחירות (רעננה: האוניברסיטה הפתוחה, 2010), עמ' 98.

במבט ראשון לשון האמנה של התנועה האסלאמית מזכירה את לשון מסמך "החזון העתידי" שהתפרסם בדצמבר 2006 מטעם הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות. במסמך הוא נקבע כי "ישראל היא תולדה של פעולה קולוניאליסטית אותה יזמו האליטות היהודיות-ציוניות באירופה ובמערב, הוקמה בסיוע מדינות קולוניאליסטיות, והתחזקה בצל התעצמות ההגירה היהודית לפלסטין לאור תוצאות מלחמת העולם השנייה והשוואה"¹³. בהמשך מציע המסמך לשנות את הגדרת המשטר בישראל ל"דמוקרטיה הסדרית" (Consensual Democracy).

אלא שאמנת התנועה האסלאמית אינה מציעה שינויים באופייה או בהגדרתה של ישראל כמדינה יהודית. למעשה, דווקא הביקורת המופיעה באמנה על אופייה של המדינה משמשת צידוק להשתתפותה של התנועה האסלאמית בכנסת. האמנה מעלה שני נימוקים לכך: האחד, ההשתתפות הפוליטית בתוך המוסדות המקובלים של המדינה, כגון המועצות המקומיות והפרלמנט, היא אופציה שמקובלת על רוב בני החברה הערבית ולכן היא מייצגת את ההסכמה הכללית בתוכה (אג'מאע); השני, השתתפותה של התנועה האסלאמית בכנסת נועדה דווקא לבלום את הנזקים שנגרמים לציבור הערבי ממעשיו השרירותיים והעושקים של השלטון. לכל הפחות, קובעת האמנה, זהו ניסיון להציג "דבר אמת בפני שלטון מקפח (כלמת חק ענד סלטאן ג'אא'ר)" (עמ' 17-18).

המסקנה היא שגם אם התנועה האסלאמית אינה מתעלמת משורשיה הלאומיים הפלסטיניים וגם אם היא מותחת ביקורת נוקבת על אופייה של המדינה, היא אינה עוסקת בהתמודדות אידאולוגית עם ההגדרה "מדינה יהודית". תחת זאת היא מקדישה את מרב מאמציה להעצמת הציבור הערבי בדרך שתהלוך את תפיסת עולמה הדתית והחברתית. על רקע זה יש להבין כי הצהרותיו של מנסור עבאס בעניין המדינה היהודית לא חורגות מהקו הכללי של התנועה או מהתבטאויות דומות של ראשי התנועה בעבר. החידוש בדבריו אינו טמון במהותם אלא בהקשרם ההיסטורי: בעידן שלאחר "חוק הלאום" (קיץ 2018) התפרשו דבריו של עבאס כמתן לגיטימציה בדיעבד לחקיקתו.

ההחלטה של רע"מ בהנהגת מנסור עבאס להצטרף לקואליציה בקיץ שעבר היא צעד חסר תקדים בהיסטוריה של המפלגות הערביות. החלטה זו אמנם זוכה לתמיכה לא מבוטלת ברחוב הערבי, אולם חוגים רחבים רואים בה הימור. ככל שהקואליציה תצליח לשמור על לכידות וככל שרע"מ תציג לציבור הערבי בכלל ולציבור בוחריה בפרט הישגים ממשיים, כך יגדל הסיכוי שההימור הפוליטי של עבאס יוכיח את עצמו ורע"מ תקטוף את פירותיו בבחירות הבאות.

---

¹³ Elie Rekhess, "The Evolvement of an Arab-Palestinian National Minority in Israel", *Israel Studies*, 12/3 (Fall 2007), pp. 1-28.

מיכאל מילשטיין * / "הדרך החדשה": מפתח להבנת האסטרטגיה של רע"מ

ספר חדש שמפרסם סובחי ריאן, הוגה דעות החבר בפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, מציג את האסטרטגיה של רע"מ כמשנה סדורה וכחזון ארוך-טווח האמור לספק פתרונות למצוקה הכפולה שבה נתון הציבור הערבי בישראל: אובדן דרך חברתי לצד חולשה רבה מהבחינה הפוליטית.

"הדרך החדשה" של רע"מ שריאן מציג כאן מתבטאת בשלושה חידושים מהפכניים: האחד, שינוי נקודת המבט של האזרחים הערבים ביחס למדינה; השני, חתירה להשפעה באמצעות השתלבות בהנהגה השלטונית במדינה; והשלישי, עצמאות ההחלטה הלאומית של הציבור הערבי בישראל ופיתוח יכולת תמרון פוליטי שיאפשרו להפיק את מרב הרווחים לטובת האזרחים הערבים.

הספר גם משרטט שלושה יעדים אסטרטגיים שרע"מ נדרשת לממש בעתיד: האחד, להפוך לבית פוליטי עבור כל הציבור הערבי; השני, להדק את הקשר עם הציבור היהודי; והשלישי, להפוך לדגם חיקוי עבור קהילות מיעוט מוסלמיות בעולם כולו.

הניסיון שמקדם מנסור עבאס אינו אפיזודה פוליטית חולפת אלא בבואה של תהליכי עומק בחברה הערבית בישראל. להצלחתו או לכישלונו של המיזם הזה תהיה השפעה של ממש על יחסי יהודים וערבים ועל יחסו של הציבור הערבי כלפי המדינה.

פרופסור סובחי ריאן, הוגה דעות הנמנה עם הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית (שאותו מייצגת רע"מ) ומרצה בכיר במכללת אל-קאסמי בבאקה אל-ערביה, פרסם באחרונה ספר שכותרתו **אל-נהג' אל-ג'דיד** – הדרך (או השיטה) החדשה.¹⁴ הספר משרטט באופן המעמיק והברור ביותר עד כה את האסטרטגיה של רע"מ ומנסח את המהלכים שהמפלגה מקדמת בשנה האחרונה כחזון ארוך-טווח. הספר מתאר את מכלול ההתרחשויות בפוליטיקה הערבית בישראל כתולדה של משנה סדורה המבוססת על ניתוח חד של המציאות ועל סימון יעדים לעתיד. כבר בראשית דבריו מבהיר ריאן כי מנסור עבאס, יו"ר רע"מ, הוא ההוגה בפועל של האסטרטגיה המוצגת והרוח החיה בכל הקשור בה, ודיוקנו אף מתנוסס על שער הספר.

ריאן פותח את ניתוחו בתיאור משבר כפול שבו נתונה לשיטתו החברה הערבית בישראל: מהצד האחד מבעבעת מצוקה חברתית ותרבותית עמוקה הנובעת ברובה מהמתח שבין המסורת למודרניות. ריאן, המזוהה עם זרם האחים המוסלמים, מציג מצוקה זו כמקור לרפיון רוח ולאובדן דרך שמהם לדבריו סובלת החברה הערבית בישראל, והיא מתבטאת בערעור התא המשפחתי, בתלישות של הדור הצעיר, בהיחלשות ההנהגות החברתיות והפוליטיות הערביות ובנסיקת הפשיעה והאלימות בציבור הערבי (ריאן, כמו עבאס, מבהיר כי אין להטיל על המדינה את מלוא האשם בהקשר לפשיעה; שניהם דוחקים בחברה הערבית לעשות חשבון נפש ולבחון את אחריותה לנושא).

---

* ד"ר מיכאל מילשטיין הוא ראש הפורום ללימודים פלסטיניים במרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, וחוקר בכיר במכון למדיניות ואסטרטגיה ציבורית (IPS) באוניברסיטת רייכמן.

¹⁴ צבחי ריאן, אל-נהג' אל-ג'דיד וקדאיא אל-מג'תמע אל-ערבי פי אסראא'יל [הדרך החדשה ובעיות החברה הערבית בישראל] (כפר קרע: דאר אל-הודא, 2022).

מהצד האחר מתואר משבר פוליטי עמוק, אשר במוקדו מפלגות שהתמכרו לסיסמאות, איבדו את יכולת העשייה וההשפעה ונמנעות מביקורת עצמית. הטענות האלה מועלות תוך רמיזה "עבה" כלפי חד"ש, קרי הזרם הקומוניסטי, יריב פוליטי ותיק של התנועה האסלאמית.

המענה של רע"מ על המשבר העמוק נשען על שילוב בין ריאלי-פוליטיק לבין ההלכה האסלאמית. מהצד האחד המענה הזה נועד לחלץ את האזרח הערבי מהמשבר הפנימי העמוק, בעיקר באמצעות עידודו לשוב לדת; ומהצד האחר הוא מציג בפני הציבור הערבי דגם פוליטי שיאפשר לו להשתלב ביעילות רבה מבעבר במסגרות הממשל והחברה בישראל וכך לפתור את בעיות היום-יום שלו.

הדגם המתואר נועד בין היתר ליישב את המתח ארוך-השנים בין זהותו הלאומית-פלסטינית של הערבי בישראל לזהותו האזרחית-ישראלית. בדבריו של ריאן משתקפת תפיסתו של עבאס, והוא מבהיר כי בניגוד להנהגות הערביות האחרות, המחייבות את האזרח הערבי לדבוק בזהות הלאומית באופן הגורם לניכור בינו לבין המדינה ומותיר אותו בהוויה של תלישות, רע"מ מציגה בפניו נוסחה של "גם וגם": זהות לאומית כפלסטינית וזהות אזרחית כישראלית (עמ' 134).

"הדרך החדשה" שמתאר ריאן מבוססת על שלוש מהפכות שרע"מ מבקשת לחולל. הראשונה - שינוי בנקודת המבט של הערבים ביחס למדינה: לא עוד חתירה לקעקוע צביונה הציוני ולכינון "מדינת כל אזרחיה", אלא הכרה במעמדם כמיעוט לאומי (אקליה קומיה) שווה-זכויות והכרה במדינת ישראל כמדינה יהודית, כפי שהכריז עבאס בחודשים האחרונים וחולל סערה הן בשיח היהודי והן בשיח הערבי בישראל. אותה הגישה נשענת על שיח הלכתי ענף הנקרא "הלכות בני המיעוטים" (פקה אל-אקליאת) שפותח בעשורים האחרונים בקהילות מוסלמיות החיות במדינות לא-מוסלמיות, בפרט במערב. הלכות אלה מציגות נוסחה שלפיה אותן קהילות מוסלמיות יכולות לשמור על אמונתן ועל זהותן, אך בה בעת להשתלב בסביבה שבה הן חיות ולהשפיע על עיצובה, וזאת בשם יעד-על של טובת הציבור המוסלמי (מצלחה).

המהפכה השנייה היא סתימת הגולל על "הפוליטיקה הערבית הישנה" שייצגה הימנעות רבת שנים מהשתלבות בממשל והעדפה להתבצר במחאה ובסיסמאות. במקום הדגם הוותיק ריאן מציע לחתור להשפעה באמצעות הצטרפות תקדימית למסד השלטוני. היעד המרכזי המוצג במסגרת הזאת הוא הפיכת הערבים לכוח משפיע ומחוזר האמור לשמש לשון מאזניים בין המחנות הפוליטיים בכל תרחיש, וכך להניב הישגים עבור הציבור הערבי.

המהפכה השלישית מגולמת בהבהרה שתמיכתו של הציבור הערבי אינה מובטחת מראש למחנה פוליטי כלשהו, ובייחוד לא למחנה השמאל, שלדברי ריאן אכזב את הערבים פעמים רבות, לרבות בתקופות שבהן היה בשלטון. ריאן מאמץ בהקשר הזה את הקריאה ל"עצמאות ההחלטה הלאומית", סיסמה ותיקה של אש"ף, והוא משתמש בה כדי לבטא את רצון הציבור הערבי בישראל להחליט על גורלו באופן עצמאי, בהתאם לשיקוליו ועל פי הנסיבות והאילוצים הייחודיים שבהם הוא נתון. כדי לחדד את אמירתו מסביר ריאן כי המציאות של החברה הערבית בישראל היא "דגם חסר תקדים בתולדות האסלאם" (עמ' 129).

ריאן גם קורא לאימוץ גישה מאוזנת יותר כלפי הסוגיה הפלסטינית: המשך הזדהות טבעית עם בני אותו העם מעברו השני של "הקו הירוק", אך בה בעת התמקדות בבעיות של הציבור הערבי. לדבריו, הציבור הערבי תובע מהנהגתו כי תעמיד אותו בראש סדר העדיפויות שלה, כפי שעולה בסקרי דעת קהל רבים המתפרסמים בשנים האחרונות. בעניין זה שואל ריאן: "האם יש משמעות למולדת ללא

תושביה? והאם הלאומיות היא רק הנפת סיסמאות ויצירת סמלים" - קריצה עוקצנית לרשימה המשותפת - "או שמא גם שיפור מצבו של האזרח בעודו חי במולדתו ועל אדמתו?" (עמ' 79).

העיקרון המרכזי שמדגיש ריאן הוא הצורך להפגין גישה מפוכחת ולנטוש את חלומות העבר. לדבריו, נקודה זו מבדילה בין רע"מ למפלגות הפוליטיות הערביות האחרות. לשיטתו, המהפכה של רע"מ אינה בגדר "בגידה" כפי שטוענים יריביה ברחוב הערבי, אלא יכולת השתנות והתאמה לנסיבות, כפי שפעלו כל ההנהגות הערביות מאז ומעולם. לראיה הוא מציג את השוני בין מדיניותה של הרשות הפלסטינית כיום לבין העמדה הסרבנית שנקטו הפלסטינים ב-1948, שוני הממחיש לטענתו כי התאמה לנסיבות המשתנות אינה בגדר "בגידה" אלא ריאליזם המיטיב עם הכלל. כאיש התנועה האסלאמית מייחס ריאן חשיבות להבאת סימוכין הלכתיים לכל הטענות שהוא מעלה ולהציגם כהליכה בדרך שהתווה שיח' עבדאללה נמר דרויש, מייסד התנועה האסלאמית בישראל, לפני 40 שנים כאשר הכריע כי תנועתו תקבל את קיומה של המדינה ותחתור להשתלב בה.

בסיכום הספר מציג ריאן דילמות ביחס לעתיד לצד יעדים שאפתניים. הוא מציב במסגרת הזאת שלוש משימות-על: (1) להפוך את רע"מ לבית עבור כלל הציבור הערבי ולא רק לתומכי התנועה האסלאמית; לשם כך יידרש לשיטתו עיצוב מחודש של הזיקה בין המפלגה לתנועה ואולי אף הפרדה ביניהן (כל זאת כמובן בלא שרע"מ תאבד את צביונה הבסיסי השמרני); (2) להדק את הזיקה בין רע"מ לציבור היהודי תוך טיפוח בריתות והרחבת היכרותם של היהודים לגבי המפלגה בפרט ולגבי צורכי הציבור הערבי בכלל; (3) להפוך לדגם חיקוי מוצלח עבור קהילות מוסלמיות ברחבי העולם החיות במדינות לא-מוסלמיות.

כאמור, הספר נכתב בערבית והוא מיועד לקהל הערבי. העובדה כי מועלים בו אותם הטענות שמשמיע עבאס בפומבי - בערבית ובעברית - מקהה במידה רבה את עוקצן של ההאשמות התכופות המושמעות נגדו בדבר "כפל לשון", בדבר אג'נדה סמויה ומזימות נסתרות ובדבר הסוואת המשנה והיעדים האמיתיים של רע"מ.

ריאן מתאר בספרו דמדומים של עידן ישן ותחילה של עידן חדש ומעורפל שעיצבו נקבע ממש בימים אלה. הוא מבהיר לציבור הערבי כי לא ניתן להמשיך לאחוז את החבל בשני קצותיו: גם לתת קדימות לזהות וליעדים הפלסטיניים (לפעמים תוך הזדהות עם גורמים שרוב הציבור היהודי מגדיר כאויבים), לצדד ביעד "מדינת כל אזרחיה" (שממנו סולדים רוב היהודים) ולהימנע מהשתלבות בשלטון, אך בה בעת גם לרכוש השפעה, לזכות לגליטימציה מצד הציבור היהודי ולפתור את מצוקות הציבור הערבי. על התזה הנושנה הזאת אבד הכלח, ודווקא גוף המייצג את הקוטב המסורתי-שמרני בחברה הערבית והמוכר במידה מוגבלת למדי לרוב הציבור היהודי, הוא שמביא את הבשורה החדשה ומטיף להשתנות.

הניסיון ההיסטורי שמובילה רע"מ מתרחש בצומת גורלית שבו מצויה מערכת היחסים בין הציבור הערבי למוסדות המדינה ולחברה היהודית: בין הידרדרות לחיכוך ולניכור העלולים להאפיל בחומרתם על אירועי מאי 2021, לבין יצירת איזון ודגם לקיום יציב בין שתי החברות. מהלכי עבאס נתקלים בהתנגדות עזה מצד יריבים ברחוב הערבי (בעיקר הרשימה המשותפת והפלג הצפוני של התנועה האסלאמית), וכן בחשדנות ובהתקפות מצד רבים בציבור היהודי. בתווך מתפתחים קשיים העלולים לסכל את הניסיון שמקדם עבאס, דוגמת המשבר שהתרחש באחרונה בנגב בשל מחלוקות בסוגיית הקרקעות, משבר שעדיין לא הגיעה לסיומו. הניסיון של עבאס אפוא איננו אפיזודה

פוליטית חולפת, והאופן שבו יתפתח עשוי לקבוע אם יחסי היהודים והערבים ימריאו מעלה או יצללו לתהום.

קריאת ריאן לאימוץ גישה מפוכחת מופנית אל החברה הערבית והיהודית גם יחד. שני הצדדים ממשיכים בחיפוש מתמיד וחסר תוחלת אחר "חדי קרן", כלומר אחר שותפים אידאליים שתפיסות עולמם ויעדיהם עולים בקנה אחד עם אלה שלהם, במקום להבין את הצורך לנקוט פשרות. ברבות מהמפלגות היהודיות נמשך ניסיון עיקש לאתר "ערבים-ציונים" הסולדים מזיהוים כפלסטינים, והמפלגות הערביות מצידן חותרות לשותפות עם יהודים אנטי-ציונים שפועלים ועמדותיהם נתקלים בסלידה מצד רוב הציבור היהודי. הכרה של היהודים בערבים כמיעוט שווה-זכויות והכרה של הערבים בצביונה המקורי של ישראל עשויות לשמש בסיס לגיבוש מסגרת עדכנית ויציבה יותר לדו-קיום בין שתי החברות, סוגיה שמאז קום המדינה לא לובנה כראוי ולא עוגנה בחוק.